

NEŞÂTÎ DİVANI'NDA SÖZ KALIPLARI

Ömer SAVRAN*

ÖZET

Bu çalışmada, döneminin gazel ustaları arasında sayılan Neşâtî'nin şiirlerinde görülen atasözleri, veciz ifadeler ve deyimler örnekleriyle sunulmuştur. Şair, günlük konuşmadan ve halk dilinden alınma diyebileceğimiz, kültürümüzü taşıyan bu söz kalıplarını, içinde bulunduğu edebiyat anlayışının müsaade ettiği ölçüde, şiirlerinde yansıtmaya çalışmıştır. Ortaya koyduğumuz dil malzemesi, Neşâtî'nin şahsında, XVII. yüzyıl divan şairlerinin düşünce, sanat anlayışı ve değer ölçüleri hakkında bir fikir verebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Neşâtî, atasözleri, veciz ifadeler, deyimler, XVII. Yüzyıl.

SAYINGS IN NESHATI'S DIVAN

ABSTRACT

In this study, the proverbs, sayings and idioms seen at divan of Neshati, who is shown as one of the masters of gazel at his own period, are presented with the examples. The poet in his poems tried to reflect the expressions that can be part of daily speaking and folk literature with respect to the understanding of art of classical poems. It is believed that the language materials given provides information about thoughts, understanding of art and measure values of poets of the century of XVII with the help of the poems of Neshati.

Key words: Neshati, proverbs, sayings, idioms, century of XVII.

Giriş

Döneminin, bilhassa gazel nazım şeklinin usta şairleri arasında kabul edilen Neşâtî'nin (ö.1674) asıl adı Ahmet'tir. Kaynaklarda, şairin önce "Semendî" mahlasını kullandığı daha sonra ise, devrin şeyhülislâmı tarafından kendisine "Neşâtî" mahlası verildiği nakledilir.¹ Mevlevîliği ile bilinen şair, Edirne Mevlevîhânesi şeyhliğine kadar yükselir ve bu görevde iken vefat eder.²

Sağlam bir dile ve zarif bir üsluba sahip olan şairin şiirlerinde titiz bir sanatkârın derinliği ve duygulu ifadesi görülür. Hayal inceliği, lirizm, samimiyet ve zarafeti onun şiirlerinin başta gelen özelliklerdendir.³ Diğer taraftan Neşâtî'nin şiirlerine bakıldığında en çok samimî bir eda ile aşkı terennüm etmiştir, denilebilir.⁴

Neşâtî'nin yaşadığı XVII. yüzyıl, Türk Edebiyatı'nın hemen her dalında olduğu gibi, şiirde de en gelişmiş yüzyıllarından biridir. Bu devir şairlerinin üslubu, genel olarak ince ve naziktir. Yabancı kelimeler ve uzun tamlamalar, çok kullanılmıştır. Sözün güzelliği yanında, anlamda derinlik ve hayallerde genişlik aranması; mübalâğa, tezat ve telmih gibi edebî sanatların çok kullanılması, yine bu dönem şiirinin özelliklerindedir.

Asrın şairleri, şiirlerini kısaltmaya ve söylemek istediklerini öz ve manaca zengin sözlerle anlatmaya özen göstermişlerdir. Sayılan bu özellikler, aynı zamanda XVII. yüzyıl edebiyatına büyük etkileri olan ve divan şairlerinin bir kısmı tarafından kullanılan Sebki Hindî'nin de

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, (savranomer@hotmail.com).

¹ Mustafâ Safâî, *Nuhbetü'l-âsâr min fevâ'idü'l-es'âr*, (Haz. Pervin Çapan), Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 595.

² İsmail Ünver, *Neşâtî*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1986, s.8.

³ TDV. İslam Ansiklopedisi Neşâtî mad., (Bayram Ali Kaya), İstanbul 2007, c. 33, s. 18-19.

⁴ Şairin, söz dağarcığını incelemek amacıyla "Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı" adlı eserdeki başlıklardan yararlanılarak oluşturulan tabloya göre divanda geçen kelimelerin kullanım sıklığı ile ilgili şunları söyleyebiliriz: On bir başlık altında, toplam 7829 kelime ortaya çıkmıştır. Toplam sayıya göre bu başlıkların dağılım yüzdesi şu şekilde oluşur: "Kişi % 16.3, Dünya % 13.3, Bahçe % 12.5, Aşk %12.4, Acı %11, Evren % 8, Meclis % 7.8, Tasavvuf % 6.4, Otorite % 5, Zaman %4.7, İslam % 2.6 ". 30'dan fazla tekrar edilen kelimelerin listesine bakıldığında ise ilk üç sırayı; dil (gönül) 330, âlem 160 ve ışık (aşk) 116 alır. Bkz. Ömer Savran, *Neşâtî Divanı'nın Tahlili*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Basılmamış Doktora Tezi, Denizli 2003, s. 41.

vasıflarındandır.⁵ İşte Sebk-i Hindî akımının temsilcilerinden biri olan Neşâtî, bağlı bulunduğu bu hareketin de etkisiyle, yer yer Arapça ve Farsça kelimelerden oluşan uzun, zincirleme izafet terkiplerini de kullanmıştır. Şair; mana inceliği, hayallerin genişliği, sözün kolay anlaşılır olmaktan uzaklaşması hedeflerini gerçekleştirmek için, çeşitli terkiplere başvurmuştur.

Bunlara örnek olarak⁶, şairin şiirlerinde dörtlü izafet terkipleriyle yapılmış "zamân-ı mâtem-i şehzâde-i zî-şân-ı Ekrem,⁷ berk-ı hırmen-süz-ı baht-ı cân-ı a'dâ,⁸ fûrûg-ı neyyir-i ikbâl-i âsaf-ı Ekrem"⁹ örneklerini vermek mümkündür.

Divanda üçlü ve ikili izafet terkipleri ile yapılmış tamlamaların sayısı da oldukça fazladır. Bunlardan üçlülere "der-i saâdet-i şâh-ı rüsûl (Peygamberler sultanının saadet kapısı),¹⁰ şeh-suvâr-ı 'arsagâh-ı kişver-i dâniş,¹¹ (ilim ülkesi meydanının en iyi ata binicisi) şem'-i ciger-suhte-i şâm-ı niyâz"¹² (niyaz akşamının ciğeri yanmış mumu) ve ikili tamlamalara "nihâl-i kâmet-i mevzûn (ölçülü boy fidanı),¹³ külbe-i ahzân-ı Ya'kûb"¹⁴ (Yakubun hüzn kulübesi) örneklerini verebiliriz.¹⁵

Bu devir sanatçılarının şiirlerinde görülen diğer bir özellik de hikmetli söz söyleme anlayışıdır. Neşâtî'nin aşağıdaki beyitlerini, Nâbî ve diğer Sebk-i Hindî şairlerinde de gördüğümüz "*hikmet-âmîz*" (hikmetli, hikmeti içine alıcı) söyleyişler olarak değerlendirebiliriz:

"Sakın safâyıla işrâk-ı dilden ayrılma

Ne lâzım 'ârîf isen güftü-gûy-ı meşşâ'in" (K/1-14)

(Sakın gönül berraklığıyla kalbi parlatmadan ayrılma. Eğer arıfsen, derslerini gezinerek veren Aristo felsefesi takipçilerinin dedikodusu sana lâzım değildir.)

"Gevher-i zâtuñ bil kân-ı vücûduñ fehm it"

Bahs-ı bîhûde-i mâhiyyet-i eşyâ nice bir (K/26-16)

(Zatının cevherini bil, varlığının kaynağını anla. Eşyanın mahiyetini boş yere tartışma konusu, daha ne zamana kadar devam edecek?)

"Lutfıyla edânîdür olan şâd sipihrûn

Elbetde hüner ehli olur mugber-i 'âlem" (K/20-35)

(Feleğin bağış ve iyiliğiyle sevinenler, alçaklardır. İlim ve sanat sahipleri elbette dünyaya küskün olurlar.)

"Kâm-ı dünyâyı Neşâtî gibi nâ-çiz gören

Devlet-i 'ışkda her vech ile kâm-âver olur"(G/27-5)

(Dünyanın isteklerini Neşâtî gibi çok küçük gören, aşk, nimet ve saadeti içinde her yönden muradına erişir.)

Neşâtî'nin edebiyatımızdaki asıl önemli yönü, gazellerinde "Sebk-i Hindî"yi yansıtmaya başarısızdır. Şair, Sebk-i Hindî özelliklerini başarıyla uygulamış; anlamı gazelin bütününe yaymaya çalışmış; âhenk ve hayal zenginliğiyle birlikte duyuş inceliğini de yakalayıp mahlasına uygun, neşeli bir aşkı terennüm etmiştir. Bu sebeple o, Vecdî'yle birlikte bu tarzın ustası kabul edilir.¹⁶ Onun "Şevkuz ki dem-i bülbül-i şeydâda nihânuz/ Hûnuz ki dil-i gonca-i hamrâda nihânuz" beytiyle başlayan gazeli, tasavvufî his ve heyecanlarını tasvir eden en güzel örneklerdendir.¹⁷ Sebk-i Hindî akımına bağlı şairler, az sözle çok şey anlatmaya çalıştıkları için, fazla sözden

⁵ Haluk İpekten, *Nâilî, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Akçağ Yay. , Ankara 1999, s. 60; Hatice Aynur, vd., *Sözde ve Anlamda Farklılaşma, Sebk-i Hindî, (29 Nisan 2005 Bildiriler)*, Turkuaz, İstanbul 2006; Ali Fuat Bikan, "Sebk-i Hindî Çalışmaları", *Literatür Dergisi*, (Eski Türk Edebiyatı I), Bilim Sanat Vakfı, S.9, İstanbul 2007, s. 359-387.

⁶ Şairin şiirleriyle ilgili atıflar, Mahmut Kaplan tarafından hazırlanan *Neşâtî Divanı*, Akademi Kitabevi, İzmir 1996 adlı esere aittir.

⁷ K/5-1/2.

⁸ K/18-10.

⁹ K/21-9.

¹⁰ K/1-18.

¹¹ K/13-10.

¹² G/56-2.

¹³ G/68-1.

¹⁴ K/10-10.

¹⁵ Savran, s. 30.

¹⁶ Esrar Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, (Haz. İlhan Genç), Ankara 2000, s. 484.

¹⁷ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB. Yay., İstanbul 1979,

c. II, s.666.

kaçınarak veciz ifadelerle başvurmuşlardır. *Neşâtî Divanı*'nda "ıcazlı" veya "veciz" olarak nitelendirebileceğimiz beyitlerin sayısı da az değildir. Dikkat edilirse, nakledeceğimiz örnekler, bazen bilgece bir fikri, hayata, tabiata ve aşka dair bir görüşü, bazen ahlâkî bir tavrı, tenkit yahut tavsiyeyi içine almaktadır:

"Hem âfet-i dil hem sebab-i râhat-ı cândur
Uymaz hele birbirine etvâr-ı mahabbet" (G/14-3)

(Sevgi ve dostluğun tavırları birbirine uymaz. Bunlar hem gönlün felâketi, hem de canın rahatına vesiledir.)

"Âvâre dil ki kendi gibi bî-karâr arar
Râz-ı derûnın açmaga bir gam-güsâr arar" (G/19-1)

(Kararsız gönül kendisi gibi bir kararsız arıyor. Gönül sırrını açmak için gamı, kederi giderecek bir dert ortağı arıyor.)

"Şikâyet eylemezüz çarhdan Neşâtiyâ biz
Ne gelse cânib-i Perverdigârdan bilürüz" (G/55-5)

(Ey Neşâtî, biz felekten şikâyet etmeyiz. Ne gelirse, onu Allah tarafından biliriz.)

"Tâ ezelden bezm-i hâs-ı 'ışka mahremdür gönül
Hem şarâb-ı cân-fezâ hem cân hem Cemdür gönül" (G/82-1)

(Gönül ta ezelden aşkın has meclisinin sırdaşdır; hem cana can katan şarap, hem can, hem de Cem'dir.)

"Yek-rengi-i mahabbeti gör kim Neşâtiyâ
Âşık sitemle pür-gam iken yine şâd olur" (G/31-5)

(Ey Neşâtî, sevgi ve dostluğun şu tek renkli oluşunu, yani doğruluğunu gör ki, âşık - sevgilinin- zulüm, eziyet ve çıkışması yüzünden gam dolu iken, yine neşeli olur.)

"Misâl-i çeşm-i bütân nergis-i çemen mahmûr
İçen bu bâde-i mahmûr içmeyen mahmûr" (G/37-1)

(Yeşillikteki nergis, put gibi güzel dilberlerin gözleri gibi baygındır. Bu içkiyi içen de mahmur, içmeyen de mahmurdur.)

"İtdük o kadar ref'-i ta'ayyün ki Neşâtî
Âyine-i pür-tâb-ı mücellâda nihânuz" (G/50-7)

(Ey Neşâtî, biz meydana çıkıp belli olmayı o kadar ortadan kaldırdık ki, cilâlı parlak aynada bile görünmeyiz.)

"Halkdan kat'-ı 'alâka eyleyüp 'ankâ gibi
Bir kanâ't küşesinde âşiyân itmek gerek" (G/78-2)

(İnsanlardan alâkayı kesip anka gibi bir kanaat köşesinde yuva yapmak lâzımdır.)

"Semender-meşreb olmak şu'le-nûş olmak gerek 'âşık
'Aceb mi eylese dâ'im şererden dânesin bülbül" (G/81-3)

(Âşığın semender tabiatlı ve alev içici olması gerekir. Bülbül, tanesini daima kıvılcımlardan yapsa, buna şaşılır mı?)

"Gidün ammâ ki kodun hasret ile cânı bile
İstemem sensüz olan sohbet-i yârânı bile" (G/122-1)

(Gittin ama cânı bile hasretle bıraktın. Sensüz olan dost sohbetini bile istemem ben.)

"Bâga sensüz bakamam çeşmüme âteş görünür
Gül-i handânı degül serv-i hırâmânı bile" (G/122-3)

(Bağa sensüz bakamam, o bağın gülen gülü değil, eda ile salınan servisi bile gözümde ateş gibi görünür.)

Atasözleri

Atasözleri ve deyimler "deyiş güzelliği", anlatım gücü, kavram zenginliği gibi yönleriyle her lisanda bulunan "dil yapıları"dır.¹⁸ Gerek sözlü gerekse yazılı kültür yoluyla günümüze kadar ulaşan bu yapılar edebiyatın yanında sosyoloji, psikoloji, tarih, ahlak, folklor... gibi birçok disiplin açısından da önemli bir veri niteliğindedir.

¹⁸ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I* (Atasözleri Sözlüğü), İnkılap Yayınevi, İstanbul 1995, s. 13.

Şiirlerinde atasözlerine ve deyimlere yer verme yönüyle Yunus Emre, Necâti Bey, Hayâlî Bey, Bâkî, Karacaoğlan, Aşık Ömer, Dadaloğlu gibi şairlerimizin biraz daha ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Bu isimlerden özellikle dikkati çeken Yunus Emre ve Necâti'dir. “*Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*”¹⁹ adlı eserde, bu iki şairle ilgili şu bilgi verilir: “Yunus’un her yüz beytinden kırk ikisinde bir deyim olduğu gibi, divanının her yüz kelimesinde(n) on kelimesi deyimdir. Necati Bey’e gelince, bu oranlar yüzde yirmi altı ile altıdır.”

Bilindiği gibi divan şairleri; şiirdeki tek düzeliği, “tamturaklı kelimelerden sanat inceliği kurarak yenmeğe” çalışmışlardır. Bazı şairler ise, divan şiirinin sıkı kurallarını aşmak ve ifadelerinde içtenliği sağlayabilmek için, eserlerinde günlük konuşma dilinden alınmış sözlere de yer vermişlerdir.

Neşâtî divanında, Necâti gibi manzumelerinde atasözlerini kullanan divan şairlerinde gördüğümüz “meseldür”, “söylenir” gibi ifadeler yer verilmediği için, atasözü değerindeki ifadelerin tespiti zorlaşmaktadır. Atasözleri ile ilgili örnekler, yukarıda da ifade edilen sebeplere bağlı olarak ihtiyatla sunulmuştur.

Neşâtî’ye ait şu beytin ilk mısraı, “Para ile imanın kimde olduğu bilinmez”²⁰ atasözümüzü, ikinci mısraı ise “Dost kara günde belli olur”²¹ atasözümüzü hatırlatmaktadır:

“Yaşî günde bilmek olmaz kim diyânet kimdedür
Yaşî yoldaşı yaman gün imtihân itmek gerek” G/78-3

(İyi günde dindarlığın kimde olduğunu bilmek mümkün değildir. İyi yoldaşı kötü günde tecrübe etmek gerekir.)

Neşâtî, “taleb” redifli bir gazelinde aşkın temiz yardımını hızla gelip yetiştiği takdirde insanın muradına süratle ermesinin de mümkün olduğunu, menzile ermek için mutlaka “aheste” gitmenin gerekmediğini şöyle belirtmektedir:

“Eylesün ‘ışk hemân himmet-i pâkin der-kâr
İrişür menzile elbetde tekâpû-yı taleb” (G/6-4)

(Aşk, mübarek yardımını derhal belli etsin, -işte o zaman- isteğin telâşla koşması, menzile ulaşır).

Şairin burada “Acele ile menzil alınmaz” atasözünde dile getirilen fikre itiraz ettiği ve cevap verdiği söylenebilir.

Nakledeceğimiz şu beyit ise, “Mühür kimdeyse Süleyman odur.”²² atasözümüzü hatırlatacak mahiyettedir:

“Olmaz mı milk-i dilde Süleymânlık eylemek
Girmez kalur mı destimüze hâtem-i neşât” (G/65-4)

(Gönül ülkesinde Süleymanlık etmek mümkün değil mi? Acaba sevinç mührü elimize girmeden mi kalacak.)

Aşağıda nakledeceğimiz bir beytinde (G/19-1) gönül sırrını açacağı bir dert ortağı aradığını söyleyen şair, şu mısralarında ise, kendisine sırrını açıklamaktan sakınmayı ve gizlice inlemeyi tavsiye ediyor:

“İfşâ-yı râzdan hazer eyle Neşâtiyâ
Derd ehlinün figân ile âhı nihân olur” (G/28-5)

(Ey Neşâtî, sırrını açıklamaktan sakın. Dert sahiplerinin feryat ve ahı gizli olur.)

Şairin kendisine ettiği sakınma telkininin sebeplerinden biri de denebilir ki, hususî hayatına ait bir sırrın, duyulup yayılması, halk arasında tenkit, dedikodu ve eğlence konusu hâline gelmesi endişesidir. Bu bakımdan, anılan beyitte “Sırrını açma dostuna (dostunun dostu vardır) o da söyler dostuna”²³ atasözümüze işaret edildiği söylenebilir. Nitekim şair, şu beyitte açılmamış çiçeğin sırrını el âlemden gizlemek gerektiğini, rıyasız âşığın, bağrını -goncanın kalbi gibi- kan etmesi lâzım geldiğini belirtiyor:

¹⁹ Kemal Eyüboğlu (*On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar*) *Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimleri 2*, Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayi A.Ş., İstanbul 1975, c. 2, s. IX.

²⁰ Aksoy, s. 412, No: 2148.

²¹ Aksoy, s. 248, No: 998.

²² Aksoy, s. 350.

²³ Aksoy, 380.

“Goncenün sırrın kişi ilden nihân itmek gerek
'Âşık-ı yek-reng olan bagrını kan itmek gerek” (G/78-1)

(Goncanın sırrını el âlemden gizlemek gerekir. Riyasız, doğru dürüst âşık olan kişinin bagrını kan etmesi lâzımdır.)

Neşâtî'nin şu beytinin “Yarım hekim candan eder, yarım hoca dinden eder” atasözümüzü hatırlattığı söylenebilir:

“Derdi her yerde izhâr eylemek mümkün degül
Derdi bir derd ehline şerh (ü) beyân itmek gerek”(G/78-4)

(Derdi her yerde açıklamak mümkün değildir. Derdi bir dert sahibine veya derdi tedavi konusunda maharetli olan bir kimseye açıklamak ve anlatmak gerekir.)

Deyimler

Şairlerin, şiiirlerinde akıcılığı sağlamak için başvurdukları yollardan biri de deyimlerdir. “Bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla, ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce”²⁴ diye tanımlanan bu söz kalıpları, şairler tarafından anlatım gücünü artırmak için başvurulan yollardan biridir. Neşâtî'nin manzumelerinde halk dilinde yaygın olarak kullanılmadığı için “garip” sayılabilecek kelime ve uzun terkiplerin yanında, “ayağı yere bas(ma)mak,²⁵ göğsünü germek,²⁶ düşünde görmek²⁷ gibi halk dilinden gelen ifadelerin sayısı da az değildir. Onun divanında halk dilinden alınma sözler olarak değerlendirebileceğimiz deyimlerin geçtiği pek çok mısraa rastlanmaktadır. Bu durum, şairin günlük hayatta yer alan deyimler vasıtasıyla konuşma diline yaklaşma çabası olarak değerlendirilebilir. Neşâtî'nin şiiirlerinde görülen deyimlere, şu örnekleri verebiliriz:

Ateş bırakmak:

Alevzâr oldu her bir dil tutuşdı ser-be-ser 'âlem
'Aceb âteş bıraktı çarh-ı zâlim cân-ı dünyâyâ (K/5-IV/4)

(Her bir gönül alev yeri oldu, âlem baştanbaşa yandı tutuştu. Zalim felek, dünyanın canına ne acayip bir ateş bıraktı.)

Neşâtî gel yeter âteş bıraktın hırmen-i sabra
Hırâş-ı cevri ile cân u dili pür-ıztırâb itdün (K/5-V/2)

(Neşâtî, gel, yeter, sabır harmanına ateş bıraktın. Tırmalayıcı eziyetle can ve gönül ıztırapla doldurdun.)

Bir 'aceb âteş bıraktın hâne-i cân u dile
Hân mân-ı 'akl u sabrı cümle sûzân eyledün (K/17/II-3)

(Can ve gönül evine öyle acayip bir ateş bıraktın ki, akıl ve sabrın ocağını yaktın.)

Ayağı yere bas(ma)mak:

Zâhid ayağı yir mi basar şimdi Neşâtî
Mey rîhte bin pâre yatur câm şikeste (G/123-5)

(Neşâtî! İçki dökülmüş, kadeh kırılmış, bin parça hâlinde yatmakta. Sofunun ayağı şimdi yere mi basar.)

Ayağına yüz sürmek:

Hazret-i Pâşâ-yı Ahmed-nâm kim ta'zîm ile
Pâyına yüz sürmege Behmen ya Dârâdur gelen (K/18-6)

(Ahmed Paşa hazretleri ki onun ayağına saygı ile yüz sürmek için gelen, eski İran hükümdarlarından Behmen veya Dârâ'dır.)

Bağlar ser-i râhın yine âdâb-ı mahabbet

²⁴ Aksoy, s. 52

²⁵ G/123-5.

²⁶ G/72-4.

²⁷ K/24-7.

Dil pâyuna yüz sürmek için âb da olsa (G/121-3)
(Gönül, ayağına yüz sürmek için su olsa da sevginin adabı, onun yolunun başını bağlar.)

Bahtı açılmak:

Bahâr irdi yine ezhârı açdı bâd-ı nevrûzî
'Aceb mi ger açılrsa bülbülün de baht-ı firûzî (G/126-1)
(Bahar geldi, nevrüz rüzgârı yine çiçekleri açtı. Bülbülün de mutlu bahtı açılrsa, şaşılır mı?)

Can atmak:

Kasîdem 'işve-ger bir dil-rübâ-yı pâk-tal'atdur
Ki tîr-i nâzına cân atmada üstâd-ı Kâşânî (K/13-33)
(Kasidem, işveli bir temiz yüzlü dilberdir ki, onun naz okuna Kâşanlı üstad – Muhteşem-i Kâşânî- can atmadadır.)
Germden Kays'un murâdı gûsfendân olмага
Cân atardı şevk ile bî-çâre kurbân olмага (G/103-4)
(Kaysın dileği, harareten dolayı koyunlar gibi olmağı. Zavallı, kurban olmak için şevkle can atardı.)

Derde düşmek:

Devâ-yı derd-i dil kim hokka-i la'lindedür yârün
Şifâ ümmîd idüp bî-çâre 'âşık düşmesün derde (G/102-2)
(Gönül derdinin ilâcı, sevgilinin kırmızı hokkayı andıran ağzındadır. Zavallı âşık şifa umup derde düşmesin.)

Düşünde görmek:

Düşünde görmedi Cem böyle devri 'ömründe
Bu zevki bezm-i safâda Sikender itmedi yâd (K/24-7)
(Cem, böyle devri ömründe düşünde bile görmedi. Bu zevki, eğlence meclisinde İskender dahi hatırlamadı.)

El çekmek:

O rind-i pâk-dil kim dâmen-i dünyâdan el çekmiş
Fenâ-yı dehri tuymış hâhiş-i bî -câdan el çekmiş (G/62-1)
(Dünyanın eteğinden el çeken o temiz kalpli rint, âlemin fâniliğini duymuş, yersiz isteklerden el çekmiş.)

El üstünde tutmak:

Dâ'im el üzre tutar mıydı Neşâtî rindân
Olmasa şevk-fiken gussa-şiken peymâne (G/120-5)
(Ey Neşâtî, eğer kadeh neşe verici ve keder giderici olmasaydı, rintler onu el üstünde tutar mıydı?)

El vermek:

El virmedi mekkâre-i dünyâ diyü iy dil
Âvâre olup eyleme izhâr-ı telâşî ' (KI/I)
(Ey gönül, şu aldatıcı dünya, fırsat vermedi diye, perişan olup telâş gösterme.)

Eli er(me)mek

İrmez elümüz mîve-i vasla dil-i zârün
Dâmân-ı niyâz-ı keder-encâmı tehîdür (G/21-2)
(Kavuşma meyvesine elimiz ermez; ağlayıp inleyen gönlün, sonu keder olan niyaz eteği boştur.)

Eteğine yüz sürmek:

İstemez yüz sürdüğüm dâmânına bâ'is 'aceb

Eşk-i hûn-âlûd-ı dîde hâr-ı müjgânım mıdır (G/35-2)

(Eteğine yüz sürmemi istemiyor. Acaba bunun sebebi, gözümün kanla karışık yaşı, kirpiklerimin dikenini midir?)

Göğüs germek:

Çak böyle neden yâre turup göğsünü germek

Var ise yakındur senün iy mihr zevâlün (G/72-4)

(Ey güneş, sırf böyle sevgiliye karşı göğsünü gerişin varsa, senin yerinden ayrılp gitmen yakındır!)

Gönül bağlamak:

Bir gonceye dil bağlayamaz oldu Neşâtî

Sen lâle-ruhu seyr ideli şengül içinde (G/119-5)

(Neşâtî sen lâle yanaklıyı neşe içinde seyredeli, hiçbir goncaya gönül bağlayamaz oldu.)

Gözden geçirmek:

Âlemi gözden geçür hem-dîde ol hurşîd ile

Olma dil-beste yine ammâ cihânun nakşına (G/124-2)

(Güneşle birlikte görüp âlemi gözden geçir. Ama yine de dünyanın hilesine aldanma.)

Hevaya uymak:

Gönül hevâya uyup ârzû-yı gurbete düşmüş

Reh-i safâ diyerek hârzâr-ı hayrete düşmüş (G/58-1)

(Gönül, nefsinin isteğine uyup gurbete çıkma arzusuna düşmüş. Safa, sevinç, kedersizlik yolu diyerek hayret çalılığına düşmüş.)

İçi dışı bir olmak:

“Biz kim misâl-i şîşe-i mey pâk-meşrebüz

Birdür hemîşe bizüm derûn u bîrûnumuz” (G/54-2)

(Biz, içki şişesi gibi temiz tabiatlıyız. Bizim içimiz dışımız, daima birdir.)

İnsafa gelmek:

Hemîşe tâ ki gelüp çarh gâhi insâfa

Cihâni eyleye câm-ı keremle 'ayş -âbâd (K/24-39)

(Ta ki felek bazan insafa gelip dünyayı daima kerem kadehiyle içilen bir yer etsin!)

Kan ağlamak:

Dirîg ol dem niçün kan ağlayup ebr-i siyeh gamla

Cihânun olmaya her sengi bir yâkût-ı rummânî (K/5-II/7)

(Eyvah, o zaman kara bulut niçin gamla kan ağlayıp da dünyanın her taşını en değerli yakut haline getirmedi.)

Yâd idüp lutfun Neşâtî derd ile kan ağlasun

Bu du'âyı eyleyüp vird-i zebân her subhgâh (K/17/IV-6)

(Neşâtî, bu duayı her sabah vakti diline dolayıp lutfunu hatırlayarak dertle kan ağlasın.)

Karalar bağlamak (Siyahlar giymek):

Çıkup dūd-ı derûn-ı ehl-i mâtem evc-i gerdûna

Siyehler geysün 'âlem şâm-ı hasret âşikâr olsun (K/5-III/3)

(Matem sahiplerinin gönül dumanı, göğün en yüksek noktasına çıkıp âlem karalar bağlasın, hasret akşamı belli olsun.)

Kendini bilmek:

Sen iken mazhar-ı kül nüsha-i esrâr-ı ezel
Yine sen bilmeyesin kendüni hayfâ nice bir (K/26-10)

(Sen, bütünü mazharı, ezel sırlarının nüshası olduğun hâlde, yine kendini bilmeyeceksin. Yazık! Bu kendini bilmezlik ne zaman kadar devam edecek.)

Kıyamet kopmak:

Ne da'vâ kim kopa nev bir kıyâmet dahı ol demde
Gele bir mertebe meydân-ı mahşer şûr u gavgâya (K/5-IV/8)

(Bu nasıl bir iddia ki, o anda yeni bir kıyamet daha kopsun da şamata ve savaşa mahşer meydanı bir derece gelmiş olsun.)

Kulak tutmak:

Tut zemzeme-i nâya Neşâtî gibi gûşun
Gör hâlet-i keyfiyyet-i esrâr-ı elestî (G/128-5)

(Neşâtî gibi neyin nağmesine kulak ver de elest sırlarının hâlinin nice olduğunu gör.)

Külâhını göğe (havaya) atmak:

Atsa bin şevk ile arşa külehin mihr ile mâh
İtse kuhsâra felek şîve-i raksı ta'lîm (K/9-6)

(Güneşle ay bin şevkle külâhını arşa atsa, felek raks etme şeklini dağa öğretse!..)

Mekân tutmak:

Turfadur hâli dilün 'akl ile olmaz idrâk
Ki süveydâda mekân tutmuş iken bî-câdur (K/22-3)

(Gönlün hâli tuhaftır, akılla anlaşılmaz... Zira o, kalbin ortasında mekân tutmuş olduğu hâlde yersizdir.)

Mest etmek:

Benüm kim her sözüm bir câm-ı pür-sahbâ-yı ma'nâdur
N'ola mest itse rûh-ı pâk-i Nef'î-yi suhan-dânı (K/13-32)

(Benim her sözüm, mana şarabıyla dolu bir kadeh gibidir. Güzel söz söyleyen Nef'î'nin temiz ruhunu mest etse, şaşılır mı?)

Mest olmak:

Gönül ki câm-ı mahabbetle mest olup kalmış
Temâm cur'a gibi hâke pest olup kalmış (G/61-1)

(Gönül, sevgi kadehiyle mest olup kalmış. Tam kadehin dibindeki tortu gibi toprağa düşüp kalmış.)

Takat getirmek:

Bir nigâh-ı gamzeye tâkat getürmezken gönül
Günde bin tîr-i cefâya sînedâr olmak da güç' (G/16-3)

(Gönül bir gamzenin bakışına güç yetiremezken, günde bin eziyet okuna karşı göğüs germek de zor.)

Yüz sürmek:

Kâm-bahşâ sen o şehsin ki olur bî-şübhe
Yüz süren dergehüne nâ'il-i sad güne murâd (K/7-22)

(Ey isteği lutf eden, şüphesiz sen, eşğine yüz sürenin yüz çeşit murada erdiği bir sultansın.)

Temeddüh tâ-be-key vakt-i du'âdur iy Neşâtî gel

Ko lâfi şür yüzün bin cân ile dergâh-ı Mevlâyâ (K/10-49)

(Ey Neşâtî, bu övünme ne zamana kadar sürecek? Gel, artık dua etme zamanıdır. Lâfi bırak, Allah'ın huzuruna bin canla yüzünü sür.)

Sonuç

Bu çalışmamızda, XVII. yüzyılda yaşamış Mevlevî şairlerimizden Neşâtî'nin, şiirlerinde görülen atasözleri, veciz ifadeler ve deyimleri örnekleriyle sunmaya çalıştık. Şair, klâsik şiirimizin sanat anlayışına bağlı kalarak, günlük konuşmadan ve halk dilinden alınma diyebileceğimiz kültürümüzü taşıyan bu söz kalıplarını, içinde bulunduğu edebiyat anlayışının müsaade ettiği ölçüde şiirlerinde yansıtmaya çalışmıştır. İncelememizle, hem şairin içinde yaşadığı yüzyılın şiir ve sanat anlayışı hem de o dönemin düşünce, anlayış ve değer ölçüleri hakkında, az da olsa, bir bilgi verdiğimizimize inanmaktayız.

KAYNAKÇA

- Ali Fuat Bikan, "Sebk-i Hindi Çalışmaları", Literatür Dergisi, (Eski Türk Edebiyatı I), Bilim Sanat Vakfı, S.9, İstanbul 2007.
- Esrar Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, (haz. İlhan Genç), Ankara 2000.
- Haluk İpekten, Nâilî, *Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Akçağ Yay., Ankara 1999.
- Hatice Aynur, vd., *Sözde ve Anlamda Farklılaşma, Sebk-i Hindi, (29 Nisan 2005 Bildiriler)*, Turkuaz, İstanbul 2006.
- İsmail Ünver, *Neşâtî*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1986, s.8.
- Kemal Eyüboğlu (*On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar*) *Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimleri 2*, Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayi A.Ş., İstanbul 1975.
- Mahmut Kaplan, *Neşâtî Divanı*, Akademi Kitabevi, İzmir 1996.
- Mustafa Safâyî, *Nuhbetü'l-âsâr min fevâ'id-i'l-eş'âr*, (Haz. Pervin Çapan), Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2005.
- Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB. Yay., İstanbul 1979.
- Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1* (Atasözleri Sözlüğü), İnkılap Yayınevi, İstanbul 1995.
- Ömer Savran, *Neşâtî Divanı'nın Tahlili*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Basılmamış Doktora Tezi, Denizli 2003.
- Walter G. Andrews; *Şiirin Sesi*, Toplumun Şarkısı, İletişim Yay., İstanbul 2000.